

TADEUSZ LEWOWICKI

WYŻSZA SZKOŁA PEDAGOGICZNA ZNP W WARSZAWIE

WYDZIAŁ ETNOLOGII I NAUK O EDUKACJI W CIESZYNIE

CZTERY SPOJRZENIA NA WIELOKULTUROWOŚĆ I EDUKACJĘ MIĘDZYKULTUROWĄ

Edukacja międzykulturowa – pojmowana jako obszar praktyki społecznej inspirowanej wiedzą pedagogiczną¹ – oraz pedagogika międzykulturowa – jako wyraźnie kształtująca się (sub)dyscyplina pedagogiki (nauk pedagogicznych) [por. np.: Lewowicki, Ogrodzka-Mazur, Szczurek-Boruta (red.), 2000; Nikitorowicz (red.), 1995] – w znacznym stopniu korzystają z dorobku wielu nauk, głównie nauk humanistycznych. Bez wątpienia edukacja/pedagogika międzykulturowa – w obu wymienionych rozumieniach – mają charakter interdyscyplinarny. Interdyscyplinarność stanowi o bogactwie ujęć edukacji międzykulturowej i pedagogiki międzykulturowej (dalej używać będę – w uproszczeniu – nazwy edukacji międzykulturowej, szeroko przyjmowanej w naszym kraju, ale w istocie obejmującej zarówno teorię, jak i praktykę tej edukacji [ibidem]²). Właśnie o typowych czy dominujących ujęciach, czy spojrzeniach na edukację międzykulturową jest niniejszy szkic. Próba odczytania takich wiodących nurtów wydaje się bardzo wskazana, gdy rozważamy, jakie są dokonania i jakie perspektywy interesującej nas sfery teorii i praktyki edukacyjnej.

Najogólniej rzecz biorąc – wiele wskazuje na to, że są cztery typowe podejścia do zagadnień właściwych edukacji międzykulturowej. Oczywiście, bez trudu można mnożyć byty, uszczegóławiać typologie, przekonywać, że takich podejść jest więcej niż cztery. Tu intencją zarysowania dominujących ujęć jest nie szczegółowa lista (sub)dyscyplinarnych spojrzeń, ale właśnie ogólne odczytanie swoistych dominant. Sądzę, że może to okazać się inspirujące i pożyteczne tak w zakresie teorii, jak i praktyki edukacji międzykulturowej. Do wątku tego powrócę w dalszej części tekstu.

¹ Odwołuję się tu do jednego z rodzajów rozumienia pedagogiki [por. np.: Lewowicki, 2001; 2007].

² Por. także liczne prace z obejmującej już 39 tomów serii *Edukacja międzykulturowa* pod red. T. Lewowickiego oraz publikacje pod red. J. Nikitorowicza.

Spojrzenie socjologiczne

Edukacja międzykulturowa w dużej mierze zorientowana jest na odczytanie i zrozumienie zachowań grup społecznych tworzących społeczności wielokulturowe. Źródłem wiedzy w tym zakresie staje się niejako w naturalny sposób socjologia. To socjologia zajmuje się m.in. zróżnicowaniem społeczeństw – w tym zróżnicowaniem kulturowym, etnicznym, narodowym, religijnym czy wyznaniowym. Obszarem studiów i badań socjologicznych są kwestie społecznej tożsamości, tożsamości grupowej, narodowej, kulturowej. Brane pod uwagę są uwarunkowania tożsamości, rozmaite prawidłowości dające się zaobserwować w zachowaniach społecznych [Dyczewski (red.), 1996; Babiński, Mucha, Sadowski (red.), 1997; Bienkowska-Ptasznik, Krzysztofek, Sadowski (red.), 2006a,b; Krzysztofik, Sadowski (red.), 2004a,b; Sadowski (red.), 1995; Sadowski, Skoczek (red.), 2001]. Jednym z często uwzględnianych zagadnień są stereotypy społeczne. Wszystkie te sprawy stanowią także przedmiot rozważań, studiów i badań w zakresie edukacji międzykulturowej. Często z socjologii przenosi się na grunt edukacji międzykulturowej teorie i koncepcje formułowane przez przedstawicieli tej pokrewnej dyscypliny nauki³.

Pedagogom pragnącym oddziaływać na zachowania ludzi w społecznościach/społeczeństwach wielokulturowych pomocna bywa (o ile może być pomocna) wiedza z dziedziny socjologii władzy, socjologii polityki, po części także z socjologii prawa i socjologii religii. Socjologia usiłuje zbadać i analizować zjawiska społeczne, opisać je i w miarę możliwości wyjaśnić. Czyniła to i czyni również w odniesieniu do społeczności wielokulturowych. To właśnie z jej dokonań przeniesione zostały do edukacji międzykulturowej liczne koncepcje dotyczące polityki, zachowań edukacyjnych, modeli życia społecznego, funkcjonowania instytucji i organizacji. Pedagogowie zajmujący się edukacją międzykulturową od lat przywołują koncepcje asymilacji, akomodacji, tygła, rotacji, hybrydalności – i wiele, wiele innych – aż do integracji [por. np.: Lewowicki, Ogrodzka-Mazur, Szczurek-Boruta (red.), 2000; Lewowicki, Ogrodzka-Mazur (red.), 2001; Lewowicki, Ogrodzka-Mazur, Szczurek-Boruta (red.), 2006; Lewowicki, Ogrodzka-Mazur (red.), 2006]. Nurt socjologiczny wydaje się szczególnie silny w uprawianiu edukacji międzykulturowej.

Eksponując spojrzenie socjologiczne podkreślić należy, że podstawowym nurtem jest badanie, opis i wyjaśnianie zachowań grupowych – dużych grup społecznych i małych grup. Przedmiotem badań są zjawiska dokonujące się

³ Liczne przykłady znajdują się m.in. we wspomnianej serii *Edukacja międzykulturowa* – wydawanej przez UŚ i WSP ZNP, a także w pracach publikowanych przez środowisko białostockie.

w skali makrospołecznej i mezospołecznej, bywa że – chyba rzadziej – w skali mikro – małych grup społecznych.

Dodać też trzeba, że socjologowie zazwyczaj nie aspirują do wywoływania, wprowadzania zmian w życiu społecznym – z reguły są badaczami tych zmian, często formułują przestrogi, rekomendacje. Poza socjologami zaangażowanymi w działalność polityczną – nie przyjmują jako powinności zawodowej reformowania życia społecznego. Oczywiście, jak w każdej dużej społeczności, można wskazać na przykłady socjologów zaangażowanych w kreowanie rzeczywistości społecznej. Wśród socjologów bliskich edukacji międzykulturowej i działających na jej rzecz od lat są m.in. Leszek Korporowicz i Andrzej Sadowski, a na kilku kontynentach zasłużył się sprawie edukacji nasz rodak – J.J. Smolicz [por. m.in.: Dyczewski (red.), 1996; Babiński, Mucha, Sadowski (red.), 1997; Bieńkowska-Ptasznik, Krzysztofek, Sadowski (red.), 2006a,b; Krzysztofik, Sadowski (red.), 2004a,b; Sadowski (red.), 1995; Sadowski, Skoczek (red.), 2001; Kapciak, Korporowicz, Tysza (red.), 1995; Smolicz, 1987, 1990; 1992]. To jednak – z punktu widzenia pedagogów – chlubne wyjątki, ale nie typowa postawa.

Pewien dystans wobec zaangażowania się socjologów w reformowanie życia społecznego powoduje zapewne m.in. to, że często w ramach tej dyscypliny uważa się, że najpierw muszą ulec zmianie struktury społeczne, potem następują zmiany społeczne [por.: Sadowski, 2010]. Zmiana struktur nie jest zadaniem socjologów, chociaż może być i bywa wyzwaniem dla obywateli, polityków, działaczy (także socjologów).

Pośród bogactwa wątków socjologicznego ujmowania zjawisk wielokulturowości i koneksji z edukacją wielo- i międzykulturową pragnę podkreślić, że w ujęciu tym dominuje zainteresowanie grupami, społecznościami, zjawiskami występującymi w skali – upraszczając – ponadjednostkowymi, a także osobliwymi mechanizmami, prawidłowościami zachowań społecznych. Zapewne najbliższym takiego podejścia jest – powstała na gruncie pedagogiki międzykulturowej – mojego autorstwa teoria zachowań tożsamościowych (TZT) [por. np.: Lewowicki, 1995a,b], która znajduje zastosowanie w studiach i badaniach dotyczących edukacji międzykulturowej [por. np.: Szczurek-Boruta, 2007; Ogrodzka-Mazur, 2007; a także: Urlińska, 2007].

Spojrzenie psychologiczne

Nakreślony wyżej – z konieczności skrótowy – obraz „socjologizmu” w spojrzeniu na edukację międzykulturową ułatwia, jak sądzę, przedstawienie

kolejnego typowego ujęcia. To drugie spojrzenie można przypisać psychologii, właściwemu jej obszarowi analiz.

O ile w ogóle uzasadnione jest wskazywanie na podstawowe różnice w spojrzeniach na edukację międzykulturową, to w porównaniu z podejściem socjologicznym (skoncentrowanym przede wszystkim na zjawiskach i procesach grupowych), ujęcia, które można nazwać psychologicznymi, dotyczą raczej jednostek i ich problemów – w tym problemów tożsamościowych, kryzysów rozwojowych i konfliktów związanych m.in. z własną tożsamością kulturową człowieka. To także zjawiska ambiwalencji, indywidualnych odczytań otaczającego świata, indywidualnych motywów, odczytań stereotypów. Podejście to nastawione jest na jednostkowe doświadczenia, rozwój i uczenie się. Ważna przy tym staje się swoista natura i motywy zjawisk, zachowań – w tym przypadku wobec Innych i ich kultur, wobec swojego miejsca wśród różnych ludzi i różnych kultur.

W psychologii są również spojrzenia na kwestie dotyczące grup – wątki indywidualne i grupowe (społeczne) podejmowane są w psychologii międzykulturowej [Boski, Jarymowicz, Malewska-Peyre, 1992; Jarymowicz (red.), 1998a,b; Jarymowicz, 2006], a od lat w psychologii społecznej. Wciąż jednak dominujące pozostają sprawy przywołane wyżej.

W odniesieniu do akademickich sposobów uprawiania psychologii można sformułować uwagę podobną do tej, w której przypominałem, że socjologowie nie są powołani czy zobowiązani do wprowadzania zmian w życiu społecznym. Również psychologowie – teoretycy i badacze – raczej poznają, opisują i usiłują wyjaśnić fakty, zjawiska, procesy – dostrzegając indywidualne uwarunkowania, zróżnicowania. Jednocześnie psychologowie zajmujący się doradztwem czy terapią podejmują trud dokonywania zmian – niosąc pomoc jednostkom.

Oczywiście, także wśród psychologów są sojusznicy edukacji międzykulturowej – zaangażowani w działalność oświatową, kształcącą i wychowawczą sprzyjającą przezwyciężaniu stereotypów, kształtowaniu pozytywnych postaw wobec Innych, wzajemnemu wzbogacaniu osobowości poprzez kontakt z Innymi i ich kulturami. Od lat znane są poczynania w tym zakresie prowadzone na przykład przez B. Weigl [Weigl, 1995; Weigl (red.), 1998].

Spojrzenie psychologiczne – skierowane przede wszystkim na jednostkę i na sprawy warunkujące jej kondycję i zachowania – jest w edukacji międzykulturowej przyjmowane wciąż zbyt rzadko, może z obawą, z niepewnością sposobów badania i analiz.

Spojrzenie skierowane na wytwory ludzi – kulturę duchową i materialną

Dwa poprzednie ujęcia dotyczą ludzi w społecznościach wielokulturowych – pierwsze skoncentrowane jest na grupach, społecznościach, drugie na jednostkach. W rozważaniach o wielokulturowości na uwagę zasługują również badania i studia poświęcone wytworom kultury duchowej – ideom, koncepcjom, teoriom, wartościom, religiom i wierzeniom, obyczajom i wielu innym sprawom – ogólnie rzecz biorąc – życia umysłowego. Wielokulturowość i wzajemne wpływy różnych kultur wyraźnie przejawiają się również w dziejach i we współczesności kultury materialnej. Odwołania do dorobku kultury są stałym elementem edukacji międzykulturowej. Porównania kultur, poszukiwanie różnic i podobieństw, a przede wszystkim wzajemnych wpływów i wytworów powstałych z mariażu różnych kultur stanowi ważny nurt tej edukacji.

Edukacja międzykulturowa czerpie więc wiedzę z wielu źródeł, korzysta z ustaleń i propozycji wielu nauk – m.in. filozofii, historii, etnologii, kulturoznawstwa, teologii, a także na przykład historii sztuki, architektury, historii techniki i wielu innych dyscyplin i subdyscyplin opisujących dzieje kultury duchowej (umysłowej) i materialnej.

Nawiązując do wcześniejszych uwag o typowych podejściach do wielokulturowości można dodać, że także nauki, z których edukacja międzykulturowa czerpie wiedzę o kulturach różnych społeczności, nie są skierowane na dokonywanie zmian – ich podstawowymi zadaniami jest badanie, opisywanie, interpretowanie faktów, zjawisk i procesów dokonujących się w dziejach kultury i następujących współcześnie.

Podejście pedagogiczne

Pedagogika – w odróżnieniu od wielu innych dyscyplin nauki – wyraźnie zakłada intencjonalne oddziaływania na jednostki i na grupy – z zamiarem kształtowania pożądanых społecznie cech osobowości, zachowań, światów wartości. Oddziaływania te odbywają się w różny sposób – poprzez wzory, oferowanie propozycji światów idei i wartości, perswazje, dialog, bywa również, że przez poczynania opresyjne, kary itp. Współcześnie preferowane są rozmaite pozytywne strategie oddziaływania – oparte na kształtowaniu warunków, sytuacji, doświadczeń sprzyjających akceptacji i stosowaniu wartości, norm i sposobów życia pożądanых społecznie i jednocześnie dających jednostkom

swobodę w wyborze ich indywidualnych wartości, stylów życia. Do takiego podejścia jednoznacznie nawiązuje edukacja międzykulturowa.

Edukacja międzykulturowa – bogata, o czym wspomniałem już wyżej, w wiedzę nagromadzoną w innych dyscyplinach, a także czerpiąca z dobrych tradycji edukacji wielokulturowej⁴ – służy przekazowi wiedzy o różnych kulturach i ludziach tworzących te kultury, a czyni to z zamiarem wzajemnego wzbogacania kultur, poszukiwania wspólnych orientacji aksjologicznych, kształtowania postaw otwartości na Innych, przełamywania stereotypów, współpracy. Poczynaniom właściwym edukacji międzykulturowej towarzyszy (coraz rzadziej współcześnie odczuwany w oświacie) optymizm pedagogiczny i poczucie misji wydobywania z ludzi tego, co w nich najlepsze i co świadczy o ich człowieczeństwie. Z przekonaniem można mówić o tym, że w edukacji międzykulturowej realizowany jest tak potrzebny model pedagogiki pozytywnej, konstruktywnej [por.: Lewowicki, 2007]. Łączenie doświadczeń i dorobku wielu nauk i zaangażowanie na rzecz kształtowania osobowości ludzi otwartych na współczesny wielokulturowy świat i umięających w świecie tym dobrze funkcjonować i tworzyć nowe wartości – nadaje edukacji międzykulturowej niezwykle znaczenie, rodzi duże oczekiwania, stawia trudne i ważne zadania. Polska szkoła edukacji międzykulturowej (o szkole takiej można już bez przesady mówić) daje liczne dowody świadomości ogromu zadań, ale również nie-mało przykładów pomyślnego ich wypełniania⁵.

Kilka sugestii (w tym propozycji metodologicznych) płynących z wielości spojrzeń na wielokulturowość i edukację międzykulturową

Przedstawiona typologia dominujących ujęć wielokulturowości i spojrzeń na edukację międzykulturową prowadzi do skojarzeń i zbliżenia z niektórymi koncepcjami człowieka i jego funkcjonowania w świecie. Mamy bowiem sytuację, w której sprawy ludzkie rozważać można w czterech podstawowych wymiarach: relacji z innymi ludźmi, stosunku do siebie, stosunku do świata idei i wartości, stosunku do rzeczy. Niektóre wymiary czy płaszczyzny (pojawiające się od wieków w refleksji o człowieku i jego życiu) wymienia m.in. socjolog niezwykle wrażliwy na kwestie edukacji – Jan Szczepański [1981; 1988]. Pewne typowe wymiary dostrzegalne są również w rozważaniach

⁴ Por. cyt. prace T. Lewowickiego i J. Nikitorowicza.

⁵ Por. np. publikacje dotyczące edukacji międzykulturowej wydawane przez ośrodki: białostocki, cieszyński, opolski i warszawski.

o wielokulturowości i edukacji międzykulturowej. Pojawiły się one w kolejnych szkicach trzech ujęć tych spraw – przedstawionych w niniejszym tekście.

Na użytek edukacji międzykulturowej pożyteczne wydaje się wyodrębnienie czterech – inspirowanych propozycją J. Szczepańskiego – obszarów analizy zagadnień edukacji międzykulturowej. Są to – skrótowo rzecz określając:

- wiedza i stosunek wobec Innych (relacje z Innymi);
- spostrzeganie siebie i własnej tożsamości w wielokulturowym świecie;
- znajomość i stosunek do kultury duchowej Innych (do świata idei, wartości, dorobku kultury umysłowej);
- wiedza i stosunek do kultury materialnej (i przyrody) Innych.

Obszary te – jak łatwo zauważyć – są w znacznym stopniu bliskie zaprezentowanym podejściom do wielokulturowości i edukacji międzykulturowej – podejściu socjologicznemu, psychologicznemu i podejściu właściwemu badaniom kultury duchowej (umysłowej) i materialnej.

Tak zarysowana koncepcja analizy zagadnień edukacji międzykulturowej wydaje się być przydatna w co najmniej kilku zastosowaniach.

Po pierwsze, pozwala na swoistą identyfikację, określenie miejsca na mapie różnych koncepcji i teorii, propozycji teoretycznych pojawiających się w edukacji (pedagogice) międzykulturowej. W ślad za identyfikacją (orientacją socjologiczną, psychologiczną, kulturową, pedagogiczną – ewentualnie inną) uzasadnione będą oczekiwania dotyczące standardów metodologicznych, sposobu podejścia do zagadnień edukacji międzykulturowej, szans wykorzystania na użytek praktyki.

Po drugie, koncepcja ta zakreśla – jak sądzę – szerokie granice wielostronnego ujmowania edukacji międzykulturowej – wskazując na potrzebę uwzględniania jej sfery społecznej, indywidualnej i kulturowej. Teraz wyraźnie dominuje pierwsze z tych ujęć – czerpane z socjologii. Wskazane jest większe zainteresowanie pozostałymi ujęciami i dążenie do formułowania ogólnych koncepcji i/lub teorii pedagogicznych.

Te dwa zastosowania dotyczą przede wszystkim teorii, koncepcji, subdyscypliny naukowej. Dwa następne mogą być bardziej użyteczne w sferze analizy i kreowania praktyki edukacyjnej.

Po trzecie, proponowana koncepcja daje szanse uporządkowania analizy treści rozmaitych programów edukacji międzykulturowej. Wykorzystując tę propozycję można łatwiej odczytać, który z czterech obszarów eksponowany jest w treściach tej edukacji, czy uwzględnia się wszystkie obszary czy tylko niektóre, czy są jasne relacje między treściami odnoszącymi się do tych obszarów.

Po czwarte, wyodrębnienie czterech obszarów jest sugestią, że w przyszłych pracach nad programami edukacji międzykulturowej należy brać pod uwagę każdy z tych obszarów – a więc dotyczący wzbogacenia wiedzy o kulturach, służący kształtowaniu relacji z Innymi, pomocny w określaniu własnej tożsamości kulturowej, lokalnej, narodowej, europejskiej (dążeniem edukacji międzykulturowej jest pomoc w ukształtowaniu tożsamości wielowymiarowej [por. np.: Lewowicki, Ogrodzka-Mazur, Szczurek-Boruta (red.), 2000; Lewowicki, Ogrodzka-Mazur (red.), 2005; Lewowicki, Ogrodzka-Mazur, Szczurek-Boruta (red.), 2008; Misiejuk, 2005; Nikitorowicz, 1996; 2004; Sobecki, 2004], pomocny w nabywaniu wiedzy i kształtowaniu stosunku do świata idei i wartości Innych.

Oddzielne spostrzeżenie opisanych podejść, sposobów ujmowania wielokulturowości i ich odniesień do edukacji międzykulturowej może wywołać wrażenie, że są to podejścia bardzo różne i niezbyt nastawione (poza podejściem nazwanym tu jako pedagogiczne) na wywoływanie zmian społecznych, na słuzenie pomocą edukacji. Jeśli jednak edukacja międzykulturowa prowadzona będzie ze świadomością odmienności swojej roli i w ramach tej edukacji wykorzystywana będzie wiedza płynąca z wielu innych dyscyplin, to uzasadnione staje się przekonanie, że bogactwo wiedzy czerpanej z wielu nauk oraz koncepcje i modele praktyki edukacji międzykulturowej – rozumnie połączone – przyniosą synergię i dadzą pożądane skutki. Oby tak się stało, bo powodzenie edukacji międzykulturowej jest jedną z szans na szczęśliwe, pokojowe i oparte na współpracy życie współczesnych społeczeństw wielokulturowych.

Bibliografia

- Babiński G., Mucha J., Sadowski A. (red.) (1997), *Polskie badania nad mniejszościami kulturowymi: wybrane zagadnienia*, Białystok.
- Bieńkowska-Ptasznik M., Krzysztofik K., Sadowski A. (red.) (2006a), *Obywatelstwo i tożsamość w społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo i na pograniczach*, t. 1, Białystok.
- Bieńkowska-Ptasznik M., Krzysztofik K., Sadowski A. (red.) (2006b), *Obywatelstwo i tożsamość w społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo i na pograniczach*, t. 2, Białystok.
- Boski P., Jarymowicz M., Malewska-Peyre H. (1992), *Tożsamość a odmiennność kulturowa*, Warszawa.
- Dyczewski L. (red.) (1996), *Tożsamość polska i otwartość na inne społeczeństwa*, Lublin.
- Jarymowicz M. (red.) (1998a), *Studia nad spostrzeganiem relacji „ja-inni”: tożsamość, indywiduacja, przynależność*, Wrocław.

- Jarymowicz M. (red.) (1998b), *Spotkania z odmiennością*, praca zbiorowa napisana przez studentów I roku, grup 1 i 2 Wydziału Stosunków Międzynarodowych w roku akademickim 1997/1998, Warszawa.
- Jarymowicz M. (2006), *O przejawach faworyzowania swoich względem obcych i rzekomej nieuchronności zjawiska*, Warszawa.
- Kapciak A., Korporowicz L., Tyszką A. (red.) (1995), *Komunikacja międzykulturowa: zbliżenia i impresje*, Warszawa.
- Krzysztofik K., Sadowski A. (red.) (2004), *Pogranicza i multikulturalizm w warunkach Unii Europejskiej: implikacje dla wschodniego pogranicza Polski*, t. 1, 2, Białystok.
- Lewowicki T. (1995a), *O badaniach społeczności pogranicza – od parcjalnych opisów ku elementom Teorii Zachowań Tożsamościowych*, (w:) J. Nikitorowicz (red.), *Edukacja międzykulturowa. W kręgu potrzeb, oczekiwań, stereotypów*, Białystok.
- Lewowicki T. (1995b), *Problemy tożsamości narodowej – w poszukiwaniu sposobów uogólnionych ujęć kwestii poczucia tożsamości i zachowań z tym poczuciem związanych*, (w:) M.M. Urlińska (red.), *Edukacja a tożsamość etniczna*, Toruń.
- Lewowicki T. (2001), *Szkic do dziejów metodologii pedagogiki*, „Rocznik Pedagogiczny”, t. 24.
- Lewowicki T. (2007), *O tożsamości, kondycji i powinnościach pedagogiki*, Radom.
- Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E. (red.) (2001), *W poszukiwaniu teorii przydatnych w badaniach międzykulturowych*, Cieszyn.
- Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E. (red.) (2005), *Polityka społeczna i oświatowa a edukacja międzykulturowa*, Cieszyn – Warszawa.
- Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E. (red.) (2006), *Z teorii i praktyki edukacji międzykulturowej*, Cieszyn – Warszawa.
- Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E., Szczurek-Boruta A. (red.) (2000), *Edukacja międzykulturowa w Polsce i na świecie*, Katowice.
- Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E., Szczurek-Boruta A. (red.) (2006), *Teorie i modele badań międzykulturowych*, Cieszyn – Warszawa.
- Lewowicki T., Ogrodzka-Mazur E., Szczurek-Boruta A. (red.) (2008), *Praca nauczyciela w warunkach wielokulturowości – studia i doświadczenia z pogranicza polsko-czeskiego*, Cieszyn – Warszawa – Toruń.
- Misiejuk D. (2005), *Kreowanie wspólnoty. Pedagogiczne aspekty rozwoju wrażliwości międzykulturowej*, (w:) A. Sajdak (red.), *Kultura jako fundament wspólnoty edukacyjnej*, Kraków.
- Nikitorowicz J. (1996), *Edukacja wobec problemu kształtowania „człowieka pogranicza”*, „Test”, nr 1
- Nikitorowicz J. (red.) (1995), *Edukacja międzykulturowa. W kręgu potrzeb, oczekiwań, stereotypów*, Białystok.
- Nikitorowicz J. (2004), *Koncepcja tożsamości międzykulturowej w społeczeństwie wielokulturowym*, (w:) J. Gajda, J. Izdebska (red.), *Kultura – wartości – kształcenie wobec wyzwań i zagrożeń XXI wieku*, Suwałki.
- Ogrodzka-Mazur E. (2007), *Kompetencje aksjologiczne dzieci w młodszym wieku szkolnym. Studium porównawcze środowisk zróżnicowanych kulturowo*, Katowice.

- Sadowski A. (2010), *Edukacja międzykulturowa jako nabywanie kompetencji do życia w społeczeństwie pluralistycznym*, (w:) T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.), *Edukacja międzykulturowa – teorie, poglądy, doświadczenia społeczne*, Cieszyń – Warszawa – Toruń.
- Sadowski A., Skoczek T. (red.) (2001), *Mniejszości narodowe i etniczne a media elektroniczne: Białoruś, Estonia, Litwa, Polska, Ukraina*, Białystok.
- Sadowski A. (red.) (1995), *Wschodnie pogranicze w perspektywie socjologicznej*, Białystok.
- Smolicz J.J. (1987), *Wartości rdzenne a tożsamość kulturowa*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 1.
- Smolicz J.J. (1990), *Kultura i nauczanie w społeczeństwie wieloetnicznym*, Warszawa.
- Smolicz J.J. (1992), *Dziedzictwo, wartości podstawowe i rozwój kultury w społeczeństwach wieloetnicznych*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3.
- Sobecki M. (2004), *Wielowymiarowa tożsamość kulturowa a egzystencja człowieka w kontekście edukacji międzykulturowej*, (w:) A. Paszko (red.), *Edukacja międzykulturowa w Polsce na przełomie XX i XXI wieku*, Kraków.
- Szczepański J. (1981), *Konsumpcja a rozwój człowieka. Wstęp do teorii konsumpcji*, Warszawa.
- Szczepański J. (1988), *O indywidualności*, Warszawa.
- Szczurek-Boruta A. (2007), *Zadania rozwojowe młodzieży i edukacyjne warunki ich wypełniania w środowiskach zróżnicowanych kulturowo i gospodarczo*, Katowice.
- Urlińska M.M. (2007), *Szkoła polska na obczyźnie wobec dylematów tożsamościowych*, Toruń.
- Weigl B. (1995), *Dwa programy modyfikacji stereotypów i uprzedzeń etnicznych u dzieci*, (w:) M.M. Urlińska (red.), *Edukacja a tożsamość etniczna*, Toruń.
- Weigl B. (red.) (1998), *Inni to także my*, Gdańsk.

SUMMARY**Four angles of view on multiculturalism
and intercultural education**

Intercultural education as a field of social practice and intercultural pedagogy is a subfield of science using treasure of the humanities. Four dominating approaches to multiculturalism and intercultural education can be distinguished. They are specific for sociology, psychology, the science of history, culture and pedagogy.

Three of the approaches are mainly aimed at cognition, description and explanation of the phenomena and processes. They are not aimed at making changes in communities and human personalities. Intentional changes and the influence on people are the domain of pedagogy which builds on achievements of other fields of science and is created to support development and education of human beings. We can talk about a special purpose of intercultural education.

The article presents, apart from the four approaches mentioned earlier, the author's original concept of the analysis of theoretical and practical proposals in intercultural education.